

ÜLKEMİZDE DEVLET GİRİŞİMCİLİĞİNE BİR ÖRNEK: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Yalçın ACAR*

1. GİRİŞ

Kısa adı GAP olan Güneydoğu Anadolu Projesi ülkemizde devlet girişimciliğinin en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu proje, batıdan doğuya doğru Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt'ten oluşan altı ilimizin bazılarını tamamen bazılarını ise kısmen içine almaktadır. Başka bir ifade ile, GAP, Fırat ve Dicle nehirlerinin kıyı bölgeleri ile Suruç, Harran, Ceylanpınar, Nusaybin ve Silopi ovalarını kapsamaktadır.

GAP, bağımsız bir proje olmayıp bölgede tasarlanan sulama ve enerji amaçlı 13 adet alt projeden oluşmaktadır. Bu projelerden 7'si Fırat, 6'sı Dicle Havzasında yer almaktadır.

Projenin tamamlanması ile 1.6 milyon hektarlık alan sulu tarıma açılacak; ayrıca, yılda 24 milyar kwh'lık hidroelektrik enerjisi üretilebilecektir.

1.6 milyon hektarlık alan halen ülkemizde devlet tarafından gerçekleştirilen tüm sulanan alanlardan daha fazladır. 24 milyar kwh'lık enerji ise, örneğin 1985 yılında ülkemizde termik ve hidrolik kaynaklardan elde edilen enerjinin % 70'den fazlasına eşit bulunmaktadır.

Bölgenin sahip olduğu toprak, su ve iklim koşulları, yılda 2-3 ürün alınmasına elverişli durumdadır. Eğer ileri tarım ve sulama teknolojileri uygulanabilirse tarımsal üretimin günümüze kıyasla 4-5 kat artması mümkün görülmektedir.

GAP projesi, 1985 yılı değerleri ile 5.6 trilyon liralık bir yatırım gerektirmektedir. Buna karşın projenin ekonomiye katkısı yılda ortalama 1.3 milyar liraya ulaşmaktadır¹.

İlk planda su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dönük olan projeler şüphesiz bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını da büyük ölçüde etkileyecek ve eğitim, haberleşme, ulaşım, sağlık ve sanayi gibi pek çok sektörü geliştirmeye zorlayacaktır. Bu itibarla, başlangıçta Aşağı Fırat Projesinin etüdüleri ile başlayan çalışmalar giderek genişlemiş ve GAP bir entegre kalkınma sistemine dönüşmüştür.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Öğretim Üyesi.

1 Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (1986: 21).

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL DURUMU

2.1. DOĞAL KOŞULLAR

Yurdumuzun yedi coğrafi bölgesinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı kesimleri ile bunların arasında uzanan yukarı Mezopotamya ovalarını kapsayan 74.000 km² lik bir alana yayılmıştır².

Bölge fazla engebeli olmayan plato düzlüklerinden ve bunlar arasında yer alan havzalar ile alçak tepelerden oluşmaktadır.

Şanlıurfa-Harran ovasının deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 400 m. dir. Bölgenin yıllık yağış ortalaması 700 mm. dir. Bu değer, bölgenin ortalarında 450 mm. ye, güneydeki sınır ovalarında ise 300 mm. ye düşmektedir. Ayrıca, bu bölgede, yaz aylarında şiddetli bir kuraklık gözlenmektedir. Nitekim, Haziran Temmuz ve Ağustos aylarındaki toplam yağış ortalaması 3-10 mm. arasında değişmektedir³.

İktisadi hayatı büyük ölçüde tarıma dayalı olan bölgenin kalkınması tarımsal üretimin artırılması yanında çeşitlendirilmesine de bağlı bulunmaktadır. Bu ise ancak yörenin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi ile mümkün görülmektedir.

2.2. NÜFUS VE İŞGÜCÜ

Güneydoğu Anadolu Projesi gelişme planı kapsamına Urfa, Mardin ve Diyarbakır illerinin tamamı ile Adıyaman, Gaziantip ve Siirt illerinin bir bölümü girmektedir. Bölgenin 1985 yılı nüfusu 4.5 milyondur. Bu nüfusun % 48'i kırsal kesimde, % 52'si ise kentlerde yaşamaktadır. Yıllık nüfus artış hızı % 3 dolayındadır. Bu hız Türkiye ortalamasının üstünde bulunmaktadır.

Sulama uygulamasında ilk sırayı alacak olan Urfa-Harran ovası ve çevresinde 1980 yılı verilerine göre 244 bin kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun % 35.4'ü kırsal merkezlerde toplanmıştır. Urfa merkezi nüfusu dışta bırakılırsa Harran ovası ve yakın çevresinin kırsal karakteri belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Şanlıurfa ilinde nüfus artışı 1975 yılına kadar Türkiye ortalamasına çok yakın seyrederken 1975-80 döneminde nüfus artışında bir gerileme olmuş, fakat 1980-85 döneminde ise adeta bir patlama gerçekleşmiş ve nüfus artış hızı yıl

Tablo: 1
Şanlıurfa İlinde ve Türkiye'de Nüfus ve Yıllık Nüfus Artışları

Yıllar	Nüfus	ŞANLIURFA			TÜRKİYE		
		Yıllık N.A.O. %0			Yıllık N.A.O. %0		
		Toplam	İl ve İlçe M.	Bucak ve Köy.	Toplam	İl ve İlçe M.	Bucak ve Köy.
1975	597.277	—					
1980	602.736	1.8	13.4	— 7.8	20.6	30.3	13.3
1985	884.786	76.77	92.7	58.8	27.8	45.3	9.3

Kaynak: DİE, 1980 ve 1985 Genel Nüfus Sayımları Sonuçları.

2 Girgin v.d. (1986: 68).

3 Aksoy v.d. (1986: 44).

da binde 76.7 ile Türkiye ortalamasının (%0 27.8) 3 katına yaklaşmıştır. Bu hızlı nüfus artışını doğum oranının yükselmesiyle açıklamak mümkün değildir. Bu hızlı artışın başta gelen nedeni olarak, GAP'ın sağlayacağı yararlar çerçevesinde diğer il ve ilçelerden yöreye yapılan göçler düşünülebilir. Bu durum, daha şimdiden Şanlıurfa ilinin bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir.

Ortalama aile nüfusunun 7.9 kişi olduğu görülen Şanlıurfa ilinde 15-64 yaş grubu toplam nüfusun % 50.6'sını oluşturmaktadır. 1980 yılı verilerine göre Şanlıurfa ilinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 62'dir. Bu oran, % 32.9 olan Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Kadınlarda ise okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 80'i aşmaktadır. Bu durum, bölgedeki eğitim düzeyinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir. Türkçenin bile yeterli düzeyde konuşulmadığı yörede yılların ihmalini görmek mümkündür. GAP'ın çözmesi gereken sorunlar arasında eğitim sorunu ilk sırayı alacak özelliktedir.

Son yıllarda eğitime verilen önem nedeniyle eğitim kurumlarında bir artış olmuş, bölgenin kırsal kesiminde ilkokul sayısı 3.943'e, ortaokul sayısı 182'ye, lise sayısı ise 22'ye yükselmiştir. Fakat bu gelişmelere rağmen okullaşma oranında fazla bir gelişme olmamıştır.

Eğitimin yanısıra sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine de çalışılmış, fakat gösterilen gayretler beklenen sonucu vermemiştir. Halen Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki kentlerde 43 hastahane, 9 sağlık merkezi ve yaklaşık olarak 200 sağlık ocağı ile 360 sağlık evi bulunmaktadır. Bölgede bir sağlık ocağına 9.386, bir sağlık evine ise 5.215 kişi düşmektedir. Bu değerler ülke standardının oldukça altındadır⁴.

2.3. YERLEŞME DESENİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde halen pederşahi aile sistemi hüküm sürmektedir. Bu yaşam biçimi yerleşme desenine de yansımış, ve kom ve mezra gibi köy-altı yerleşme birimlerinin doğmasına neden olmuştur.

Aslında, bölgenin yerleşme deseni hakkında yeterince bilgi sahibi olmak için "Yerleşme Merkezleri Kademelenmesi" çalışmasının sonuçlarına bakmakta fayda vardır. Çalışmada yerleşme merkezleri, küçükten büyüğe doğru köy, büyük köy ve bucak, ilçe ve il, alt bölge merkezi, bölge merkezi, üst bölge ve metropol olmak üzere yedi kademeye ayrılmıştır. Ülke düzeyinde gerçekleştirilen bu çalışmaya göre 1., 2. ve 3. kademe merkezlerin kırsal karakterli; 4., 5., 6. ve 7. kademe merkezlerin ise kent olduğu kabul edilmiştir.

"Yerleşme Merkezleri Kademelenmesi" çalışmasına göre GAP alanı içinde:

3.429 adet 1. kademe

133 adet 2. kademe

30 adet 3. kademe

2 adet 4. kademe (Urfa ve Mardin)

1 adet 5. kademe (Diyarbakır)

1 adet 6. kademe (Gaziantep)

merkez bulunmaktadır.

4 Girgin v.d. (1986:67).

Bu doku, bölgenin kırsal ve dağınık karakterini ortaya koymaktadır. Sorunlara çözüm getirilirken bir entegre kalkınma sistemi olarak GAP'ın bu yapıyı iyileştirecek bir model geliştirmesi zorunlu olmaktadır.

2.4. ARAZI MÜLKİYETİ VE TASARRUF BİÇİMİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan araştırmalarda çiftçi ailelerin kendi mülk arazileri yanında kira ve ortakçılıkla tuttukları araziler ile köy orta malı olan mer'a şeklindeki arazileri işlediği görülmektedir.

1 ila 50 dekar büyüklüğündeki işletmelerde mülk arazi oranı % 46.4 iken, bu oran 51 ila 100 dekar arazi büyüklüğündeki işletmelerde % 61.9, 101 ila 250 dekar arazi büyüklüğündeki işletmelerde % 53.9, 251 den daha büyük işletmelerde ise % 64.1 olmaktadır⁵.

Toplam işletme arazisi içinde ikinci büyük grubu kiralanan arazi oluşturmaktadır. Kiracılık ile işletme tipinin yaygın olmasının önde gelen nedenini kamulaştırılarak dağıtılmayan toprakların Toprak Tarım Reformu Müsteşarlığı'nca kiraya verilmesi oluşturmaktadır.

Tablo: 2
Arazi Mülkiyeti ve Tasarruf Durumu

İşletme Büyüklükleri	Mülk Arazi (%)	Kiralanan Arazi (%)	Ortağa Tutulan Arazi (%)	Toplam
1 - 50	46.4	46.4	7.2	100
51 - 100	61.9	24.0	14.1	100
101 - 250	53.9	41.2	4.9	100
251 +	64.1	32.1	3.8	100
İşletme ort.	59.0	35.6	5.4	100

Kaynak: Aksoy v.d. (1986: 51)

Ortaklaşa işlenen araziye gelince, buradaki ortakçılık biçimi, geleneksel ortakçılıktan farklıdır ve genellikle traktör sahiplerinin küçük mülk sahiplerinin arazilerini yarıcılıkla işletme şeklindedir. Bu uygulamada genellikle tarla ve tohum toprak sahibince verilmekte, diğer ihtiyaçlar ise toprağı işleyen traktör sahibi tarafından karşılanmaktadır. Elde edilen ürün ise yarı yarıya bölüşülmektedir.

2.5. İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde örnek olarak seçilen 90 işletme üzerinde yapılan bir araştırmada işletmelerin % 84.4'ünün 24-250 dekar, geri kalan % 15.6 işletmenin ise 251-1570 dekar büyüklükteki toprakları işlediği anlaşılmıştır. Ayrıca, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin toplam işletmeler içindeki payı % 75'i aşmaktadır.

⁵ Aksoy v.d. (1986: 48).

Tablo: 3
İşletme Büyüklüğü

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Çiftçi Ailesi		İşlenen Alan	
	Adet	%	Dekar	%
1 - 50	19	21.1	684	4.5
51 - 100	19	21.1	1498	9.9
101 - 250	38	42.2	6215	40.9
251 +	14	15.6	6783	44.7

Kaynak: Aksoy v.d. (1986: 53)

Konuya işlenen alan bakımından yaklaşıldığında ise, tarım işletmelerinin % 15.6'sının mevcut tarım alanlarının hemen hemen yarısını (% 44.7) işlediği görülmektedir.

Bu çarpık toprak-insan dengesi Harran ovasında daha açık olarak görülmektedir.

Tablo: 4
Harran Ovası ve Çevresinde Arazi Dağılımı

İşletme Grupları (Hektar)	Aile Sayısı	Aile Dağılımı (%)	İşlenen Alan (Hektar)	İşlenen Alan Dağılımı (%)
1-5	5.141	40.7	11.451	6.9
5.1-20	5.506	43.6	58.062	35.1
20.1-50	1.359	10.8	41.677	25.2
50.1-100	489	3.9	34.007	20.6
101.1 +	133	1.0	20.117	12.2
TOPLAM	12.628	100.0	165.314	100.0

Kaynak: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (1986: 32).

Tablo: 4'de görüldüğü gibi, Harran ovasındaki tarım işletmelerinin % 40.7'si 1-5 hektar arası büyüklüktedir ve bu işletmelerin toprak varlığı tüm tarım alanlarının ancak % 6.9'unu kapsamaktadır. Buna karşın, işletmelerin % 4.9'unu oluşturan 50 hektar ve daha büyük işletmeler ise tarım arazisinin % 32.8'ini kullanmaktadır.

Bu veriler, bölgedeki toprak dağılımının dengesizliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bölgedeki toprak reformu uygulamasına rağmen toprak mülkiyetindeki bu dengesizlik dikkat çekicidir ve GAP'ın çözmesi gereken sorunların başında gelmektedir.

Bölgedeki topraksız çiftçi ailelerinin kesin sayısı ise hâlâ bilinmemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar çok farklı sonuçlar vermektedir. Örneğin, 1973 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de tüm çiftçi aileler içinde topraksızların oranı % 21.9 olarak bulunmuştur. Yine aynı araştırmaya göre topraksızlığın en yoğun olduğu Doğu Anadolu'da bu oran % 30.1'dir.

1981 yılında Şanhurfa ilinde yapılan bir başka araştırmada ise, bu ile bağlı 689 köyde yaşayan 73.579 çiftçi ailesinin % 42.3'ünün (31.146 aile) topraksız olduğu anlaşılmıştır.

Topraksız çiftçi tanımının sonuçları etkilediği şüphesizdir. Araştırmalar farklı sonuçlar verse de bölgedeki topraksız ailelerin sayısının küçümsenmeyecek boyutta olduğu söylenebilir. Nitekim, yine bir araştırmaya göre Harran ovasındaki 24.000 çiftçi ailenin % 48'i topraksız durumdadır.

2.6. KIRSAL ALTYAPI

Yerleşme sisteminin en alt bölümünde yer alan ve sayısı 8.500'e yaklaşan kırsal yerleşme merkezleri arasında fiziki bağlantıyı sağlayan üç akım sistemi vardır. Bunlar: 1. Ulaşım, 2. Haberleşme, 3. Enerji sistemleridir.

Bölge ulaşımı, kara, hava ve demiryolları ile sağlanmaktadır. Halen bölgede toplam karayolu uzunluğu 23.213 km. dir. Aşağıdaki tablo bu konuda yeterince bilgi vermektedir.

Tablo: 5
GAP'ın Yol Envanteri (1984)

	T.C. Karayolu Uzunluğu (km)	Köy Yolları (km)				Toplam Uzunluk (km)
		Asfalt	Stabilize	Tesviyeli	Ham	
Türkiye	59.112	12.310	129.736	60.294	48.899	251.259
GAP	4.058	218	10.387	6.677	5.931	23.213
Urfa	728	40	2.232	2.183	2.191	6.646
Harran	79	—	404	132	200	815

Kaynak: Girgin v.d. (1986: 74)

Bölgede ikinci önemli ulaşım sistemi demiryoludur. GAP alanı içindeki demiryollarının uzunluğu 830 km. olup, bunun 221 km. si Urfa ili sınırları içinde kalmakta ve güney sınırı boyunca uzanmaktadır. Bu demiryolu gerek yolcu, gerekse yük taşımacılığında önemli bir yer tutmaktadır.

Bölgede sivil hava taşımacılığı ise Diyarbakır ve Gaziantep hava alanlarından yapılmaktadır.

Bölgenin dışarıyla olan iletişimi telefon ve teleks ile yapılmaktadır. Ancak iletişim sistemi yetersizdir.

Bölge enerji bakımından TEK Enterkonnekte sistemine bağlıdır. Halen Harran ovasında enerji iletilebilen köy sayısı toplam köylerin % 43'ünü oluşturmaktadır.

Bölgenin kırsal kesiminde içme ve kullanma suyu çevredeki pınarlardan ve yeraltı sularından temin edilmektedir. Son yıllarda bu alanda küçümsenmeyecek gelişmeler kaydedilmesine rağmen ihtiyacın tamamı halen karşılanmamış durumdadır.

3. BÖLGENİN DOĞAL KAYNAKLARI VE TARIMSAL ÜRETİM POTANSİYELİ

Bilindiği gibi, başta insan olmak üzere tüm doğal kaynaklar kalkınmanın önemli parametreleridir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yaklaşık 4.5 milyonluk insan potansiyeli yanında büyük bir doğal kaynak potansiyeline de sahip bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda durum açıkça görülmektedir.

Tablo: 6
Güneydoğu Anadolu Bölgesinin
Doğal Kaynak Potansiyeli

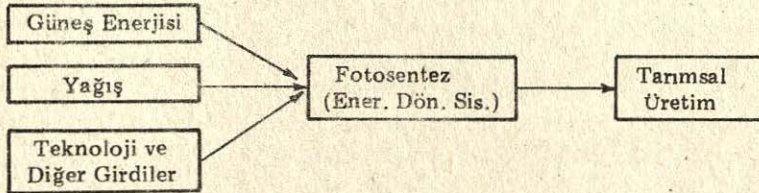
Türkiye Potansiyelinin	
Proje Alanı	1/10
Nüfus	1/11
Sulanabilir Arazi	1/4
Yeraltı Suları	1/4
Hidroelektrik Enerji	1/4
Petrol	1/1
Fosfat	1/1

Kaynak: Balaban (1986: 3)

Bu zengin potansiyelin örneğin sulamada ancak % 2'si, enerji üretiminde ise %02 geliştirilmiş durumdadır⁶.

Nüfus-kaynak dengesi bakımından büyük bir potansiyele sahip olan bölgenin günümüzdeki durumu, tüm gelişmişlik göstergeleri bakımından Türkiye ortalamasının altında bulunmaktadır.

Bölgenin tarımsal üretim potansiyelini belirleyen "Enerji Dönüşüm Sistemi" aşağıdaki şekilde şematik olarak görülmektedir⁷.

Çıktısı tarımsal üretim olan "Enerji Dönüşüm Sistemi"nin,

1. Güneş enerjisinin yıllık miktar ve dağılımı,
2. Yağışların yıllık miktar ve dağılımı,
3. Teknoloji ve diğer girdiler (tarım sistemi)

olmak üzere üç girdi değişkeni vardır⁸.

Tarım sistemi veri olarak alındığında üretim potansiyelini güneş enerjisi ile yağışlar belirlemektedir.

6 Balaban (1986: 3).

7 Balaban (1986: 4).

8 Balaban (1986: 3).

GAP'ın kapladığı alan güneş enerjisi açısından Akdeniz kıyı kuşağına çok benzer özellikler göstermektedir. Bu bakımdan bölge yılda 2-3 ürün alınmasına oldukça elverişlidir.

Yağışlara gelince, proje alanının güneyinde yer alan Suruç, Harran, Ceylanpınar, Mardin, Nusaybin ve Silopi'nin geniş ovalarında yıllık yağış ancak 300 mm. civarındadır. Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarını kapsayan dört aylık dönemde ise hemen hemen hiç yağış yoktur. Günlük ortalama sıcaklık ise genellikle 25° nin üstündedir ve buharlaşma oldukça fazladır. Yağışların bu niteliği bölgede ancak iki yılda bir ürün alınan kuru tarıma imkan vermektedir. Bu durumda, tarımsal üretimin en büyük kısıtlayıcısı yağış yetersizliği olmaktadır. Bu nedenle, bölgede yüksek verimli bir tarım sisteminin gerçekleştirilmesi ve üretimin optimizasyonu ancak yağış eksikliğinin sulama ile giderilmesine bağlı kalmaktadır. Yapılan çalışmalara göre GAP'nın uygulanması halinde üretim değerinin günümüzdekine göre ilk aşamada 15-20 kat son aşamada ise 50-60 kat artması imkan dahilinde görülmektedir⁹.

4. GAP'IN TARİHÇESİ

Güneydoğu Anadolu Projesi başlangıçta "Aşağı Fırat Planlaması" olarak ele alınmış ve uzun süre "Aşağı Fırat Projesi" olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra ise, Dice Havzası Planlaması da bu projeye dahil edilmiştir.

Bölgede su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dönük olan projeler, bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını büyük ölçüde etkileyici nitelikte olmaları ve pek çok diğer sektörü de gelişmeye zorlayıcı karakterde bulunmaları nedeniyle "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılmaya başlamıştır¹⁰.

GAP'ın tarihsel gelişimi içinde bölgede yapılan etüd çalışmalarını şöyle özetlemek mümkündür¹¹:

4.1. RASAT ÇALIŞMALARI

GAP ile ilgili olarak 26.7.1936 tarihinden günümüze kadar DSİ Genel Müdürlüğünce 105, EİEİ Genel Müdürlüğünce de 52 olmak üzere 157 adet Akım Gözlem İstasyonu açılmıştır.

Havzalardaki su potansiyelini belirlemek için gerekli hidrometrik çalışmaların yapıldığı bu istasyonlarda DSİ 64, EİEİ de 39 olmak üzere toplam 103 istasyonda değerlendirme yapılmıştır.

Daha sonra ise, görevlerini tamamlayan istasyonlardan 103 adedi kapanmıştır.

Hidrometrik çalışmaların yapıldığı bu istasyonların dışında meteorolojik olaylardan yağış, sıcaklık, buharlaşma, rüzgâr ve kar gibi faktörlerin ölçülmesi amacıyla bölgede Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğünce 109, DSİ'ce ise 20 istasyon işletilmektedir.

9 Balaban (1986: 4-5).

10 Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (1986: 21).

11 Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (1986: 21 ve devamı).

4.2. HİDROJEOLJİ ÇALIŞMALARI

Bölgedeki ovaların tümünde DSİ tarafından hidrojeolojik etüdler yapılmış ve yeraltı suyu potansiyeli belirlenmiştir. Bu çalışmaların sonucuna göre bölgede yıllık toplam yeraltı suyu potansiyeli $3.886 \times 10^6 \text{ m}^3$ olarak belirlenmiştir.

4.3. HARİTA ÇALIŞMALARI

Güneydoğu Anadolu Projesinde 2.510.400 hektarlık alanın fotogrametrik haritası çıkarılmıştır. Bu haritaların 1.200.000 hektarlık bölümünde çalışmalar tamamlanmıştır.

4.4. TOPRAK KAYNAKLARI

Güneydoğu Anadolu Projesinin toprak potansiyeli Dicle ve Fırat nehirleri arasında uzanan geniş ovalardan oluşmaktadır. Bu ovaların hemen hemen tümünde, arazi tasnif çalışmaları planlama kademesinde tamamlanmış ve 2.387.230 hektarlık alanın arazi tasnifi hazır hale getirilmiştir.

5. GAP'IN ALT ÜNİTELERİ

Güneydoğu Anadolu Projesi bağımsız bir proje olmayıp bölgede tasarlanan sulama ve enerji amaçlı 13 adet alt projeden oluşmaktadır. Bu alt projelerin 7'si Fırat, 6'sı ise Dicle üzerindedir.

Bu projelerin alt üniteleri ve üretim kapasiteleri şöyledir^{1 2}:

5.1. AŞAĞI FIRAT PROJESİ

Bu proje 7 üniteden oluşmaktadır.

5.1.1. Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali

Bu baraj ve hidroelektrik santrali ülkemizin en büyük baraj ve hidroelektrik santralını oluşturmaktadır. Yüksekliği 179 metre olan barajın şu depolama kapasitesi 48.5 milyar m^3 dür.

Atatürk barajı ile 843.000 hektar alanın sulanması sağlanacak ve yılda 8.1 milyar kwh elektrik enerjisi üretilecektir.

8 üniteden oluşan bu baraj ve santralin ilk ünitesi 1990 yılında devreye girmiş olacaktır.

5.7. GAZİANTEP PROJESİ

Bu proje ile 89.000 hektarlık arazi sulanacaktır. Gaziantep projesini Hancağız, Kayacık, Kemlim ve Birecik barajları oluşturmaktadır. Projenin 1985 fiyatları ile yatırım tutarı 115 milyar liradır. Ekonomiye sağlayacağı fayda ise yılda 24 milyar liraya ulaşmaktadır.

5.8. KRALKIZI-DİCLE PROJESİ

Bu proje ile 126.000 hektarlık alanın sulanması öngörülmektedir. Ayrıca, Dicle Barajı ve Hidroelektrik santralından yılda 298 milyon kwh, Kralkızı Barajından ise 146 milyon kwh enerji elde edilecektir.

5.9. BATMAN PROJESİ

Bu proje ile 38.000 hektarlık alanın sulanması sağlanacak, yılda 483 milyon kwh'lık da elektrik enerjisi üretilecektir.

İhalesi 1985'de yapılmış ve 1986 yılında da inşaatı başlanmıştır.

5.10. BATMAN-SİLVAN PROJESİ

Proje ile Dicle sol sahil ovalarında bulunan 213.000 hektarlık alan sulanmış olacaktır. Ayrıca da 11,5 milyar kwh'lık enerji üretilecektir.

Projenin yatırım tutarı 550 milyar, ekonomiye yıllık faydası ise 90 milyar lira olacaktır.

5.11. GARZAN PROJESİ

Garzan projesi ile 60.000 hektarlık alan sulanacaktır. Projenin 1985 fiyatları ile yatırım tutarı 183 milyar, yıllık faydası ise 26 milyar lira olacaktır.

5.1.2. Şanlıurfa Tüneli

Atatürk barajında depolanan suyun sulama alanlarına aktarılmasını sağlayacak olan bu tünel 7.60 m. çapında ve 26.4 km. uzunluğunda iki tünelden oluşmaktadır. Bu tünellerden saniyede 328 m³ su geçecektir.

Şanlıurfa tüneli, Atatürk Barajında depolanan suyu Urfa-Harran, Ceylanpınar ve Mardin ovalarına aktaracaktır.

5.1.3. Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali

Bu santral, Şanlıurfa Tüneli çıkışından sonra Ana İsale Kanalı üzerinde kurulacaktır. 50 mw kurulu gücündeki bu santral yılda 124 milyon kwh elektrik enerjisi üretecektir.

5.1.4. Şanlıurfa-Harran Ovası Sulaması

Şanlıurfa Tüneli sulamasının birinci alt ünitesi sulaması olarak tanımlanan bu proje ile yaklaşık 142.000 hektarlık alan sulanmış olacaktır.

5.1.5. Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması

Bu proje, Şanlıurfa Tüneli sulamasının ikinci alt ünitesi olup, toplam sulama alanı 329.000 hektarı bulmaktadır.

5.1.6. Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması

Atatürk Barajından pompajla sulanacak olan bu ünitenin toplam sulama alanı 160.000 hektardır.

5.1.7. Bozova Pompaj Sulaması

Atatürk Barajından pompaj ile sulanacak bu ünitenin toplam sulama alanı ise 55.300 hektardır.

Aşağı Fırat Projesinin tümüyle gerçekleşmesi için 1985 yılı değerleri ile 1 Trilyon 934 milyar liralık bir yatırıma ihtiyaç vardır. Bu projenin yıllık sulama ve enerji faydası ise 449 milyar liraya ulaşmaktadır.

5.2. KARAKAYA PROJESİ

Fırat nehri üzerinde beton kemer tipinde inşa edilmekte olan Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali tesislerinin inşaatına 1976 yılında başlanmıştır.

Barajın su depolama hacmi 9.6 milyar m³ dür. Herbiri 300 mw olan ve 6 üniteden oluşan bu santralin toplam kurulu gücü 1.800 mw olup, yıllık enerji üretimi 7 milyar 354 kwh dir.

Bu barajda 1986 yılında su tutulmaya başlanmıştır.

5.3. SINIR FIRAT PROJESİ

Bu proje iki üniteden oluşmaktadır. Bunlar Birecik Barajı ve hidroelektrik santrali ile Karkamış Barajı ve hidro elektrik santralidir. Bu santrallerin yıllık enerji üretimleri 317 milyar kwh dir.

Sınır Fırat Projesinin toplam yatırım bedeli 1985 yılı değerleri ile 227 milyar liradır. Yıllık faydası ise 92 milyar lirayı bulacaktır.

5.4. SURUÇ-BAZIKI PROJESİ

Suruç ve Baziki ovalarının sulanması Atatürk Barajının suyu ile gerçekleşecektir. Bu projenin yatırım bedeli 273 milyar, yıllık faydası ise 40 milyar lira olacaktır.

5.5. ADIYAMAN-KAHTA PROJESİ

Bu proje 5 adet hidroelektrik santral ile 4 adet barajdan oluşmaktadır. Projenin yıllık enerji üretimi 509 milyon kwh olup sulayacağı alan 77.409 hektardır.

Adıyaman-Kahta projesinin yatırım tutarı 1985 fiyatları ile 183 milyar liradır. Ekonomiye sağladığı fayda ise yılda 21 milyar lira olacaktır.

5.6. ADIYAMAN-GÖKSU-ARABAN PROJESİ

Bu proje ile toplam 71.600 hektarlık alan sulanacaktır. Projenin yatırım bedeli 183 milyar, yıllık faydası ise 19 milyar liradır.

5.12. ILISU PROJESİ

Projenin yıllık enerji üretimi 38.3 milyar kwh dir. Yatırım tutarı 444 milyar lira, yıllık faydası ise 104 milyar liradır.

5.13. CİZRE PROJESİ

Bu proje ile Nusaybin, Cizre ve İdil ovalarında toplam 89 000 hektarlık alanın sulanması mümkün olacaktır.

Projenin yatırım bedeli 486 milyar lira, yıllık fayda ise 68 milyar liradır.

Görüldüğü gibi, bu projelerin gerçekleşmesi ile 1.6 milyon hektardan fazla bir alan sulu tarıma açılacaktır.

1985 yılı değerleri ile GAP'ın toplam yatırım bedeli 5 trilyon 600 milyar liraya ulaşmaktadır. Bu miktarın 2 trilyon 248 milyar lirası ise sulama yatırımlarına ayrılmaktadır. Buna karşın, GAP uyarınca gerçekleştirilen yatırımların sulama ile ilgili olanlarının milli ekonomiye katkısı yılda 442 milyar liraya, yıllık enerji katkısı 940 milyar liraya (toplam 1.382 milyar TL) ulaşacaktır.

Buraya kadar ele alınan ve GAP demeti içinde yer alan 13 projeden başka GAP alanı içinde yer aldığı halde GAP'nin dışında kalan 9 proje daha mevcuttur. Bunlar:

1. Hacıhıdır Projesi

2. Mardin-Derik-Dumluca Projesi
3. Silvan Sulaması
4. Silopi-Merdüş Projesi
5. Garzan-Kozluk Projesi
6. Çınar-Göksu Projesi
7. Çınar-Dilaver Projesi
8. Dipni Projesi
9. Mardin-Silopi Projesidir.

Bu projelerin gerçekleşmesi ile 56.200 hektardan fazla alanın sulaması mümkün olacaktır.

6. ENTEGRE KALKINMA SİSTEMİ OLARAK GAP

Buraya kadarki bilgilerden anlaşıldığı gibi yalnız enerji üretimi ve sulama ile ilgili tesislerin yapımı için harcanan para ülkemizin bir yıllık Devlet Bütçesine denk bulunmaktadır. Bu itibarla, GAP'ın ülke kalkınmasına katkısının en üst düzeye çıkarılması bir zorunluluk olmaktadır. Bunun için ise, GAP'ın bir entegre kalkınma projesine dönüştürülmesi gerekmektedir. Yani, sadece enerji ve sulama değil, bunların yanısıra ulaşım, haberleşme, tarımın modernizasyonu, sanayileşme ve her türlü ekonomik destek hizmetleri de geliştirilmeli; ayrıca, sosyo-kültürel boyutta bölge halkının refahının yükselmesi için eğitim, sağlık ve kültürel hizmet konularına da gereken önem verilmelidir. Bütün bunlar GAP'ın entegre kalkınma sistemine dönüştürülmesi ile mümkün olabilecektir.

7. SONUÇ

Anlaşıldığı gibi, kalkınmamızın en büyük yatırımlarından birini oluşturan GAP büyük bir potansiyele sahiptir. Bu projenin ülke kalkınmasına olan katkısını azami kılabilmek için, projenin fiziksel boyutları yanında ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da dikkate alınmalı ve bir ana plan hazırlanmalıdır.

Bölgenin toprak, su ve iklim kaynaklarından oluşan ve yılda 2-3 ürün alınmasına elverişli olan doğal üretim potansiyeli ileri teknolojilerin uygulanması halinde günümüzdekine oranla 10 katın üstüne çıkabilecektir ki; bunun ülke ekonomisine katkısı fevkalade büyük olacaktır.

KAYNAKLAR

Bu derleme için ana kaynak olarak 18-21 Kasım 1986 tarihleri arasında A.Ü. Ziraat Fakültesi, TÜBİTAK ve T.C. Ziraat Bankası'nın birlikte düzenledikleri "GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ TARIMSAL KALKINMA SİMPOZYUMU"nda sunulan aşağıdaki tebliğlerden yararlanılmıştır.

Aksoy, S. v.d.; "Tarımsal Ekonomik Yapı".

Balaban, A.; "Güneydoğu Anadolu Projesi Entegre Sistemi, Planlama ve Uygulama Sonuçları".

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü; "Güneydoğu Anadolu Projesi" (GAP).

Girgin, İ. v.d.; "Yerleşme Düzenlemesi ve Altyapı Sorunları".